

מחנה עבודת כפיה ינובסקה – לבוב

SS-ZWANGSARBEITSLAGER JANOWSKA – LEMBERG

מאטס הייליג – MATES HEILIG

SS-ZWANGSARBEITSLAGER JANOWSKA – LEMBERG

הדרך אל מחנה Janowska, שהיה במחנה והבריחה בחזרה ל-Boryslaw

(נרשם בפולנית ע"י מאטס הייליג ותורגם על ידי אחיו, צבי הייליג)

באוגוסט 1942 התרחשה האקציה השלישית, "הגדולה" בבוריסלב (Boryslaw). יחידה מיוחדת של ה-Einsatzkommando, בשיתוף המשטרה הגרמנית, האוקראינית וה- Ordnungsdienst היהודית, עברו מבית לבית והוציאו נשים, גברים, זקנים וילדים והובילו אותם ברגל לתחנת הרכבת. שם המתונו להם קרונות משא. מי שלא היה מסוגל ללכת, נורה במקום.

אחיו של דודי, זישה שאללר, חוסל כך. יתר בני המשפחה הוצאו מן המחבוא הארעי שלהם והובלו למוות. את המחבוא מסר לשוטרים דייר פולני, שהיחסים אתו היו תמיד טובים ולא הייתה לו כל סבה להלשין. ממשפחה בת שבע נפשות, נותרה בחיים רק בת אחת. משפחות רבות חדלו להתקיים לחלוטין. לא הייתה כמעט אף משפחה בבוריסלב שלא נפגעה. לעובדי תעשיית הנפט הניחו, אף שהיו מקרים שגם מהם לקחו אנשים "בטעות". במשך שלושה ימים הוצאו להורג כ-6000 איש, כ-40% מכלל היהודים בעיר.

אחרי האקציה הזו הבננו מה מצפה לנו. אחרי הפוגרום הקודם, בו הוצאו מבתיהם כ-800 איש וביניהם אמי, עדיין השלינו את עצמנו, שהם נלקחו למחנה עבודה כלשהו. קשה היה לדמיין רצח ללא סיבה של בני אדם, רק משום שהם יהודים. רצינו להאמין שהם בחיים. היו שמועות על הגעת מכתבים, שאיש לא ראה. נאחזנו בכל זיק של תקווה. אחרי הכיבוש התברר לנו, שירו בכלם ביערות שבסביבת סכודניצה וטרוסקביץ. ביזמת אחי, צבי הייליג, הוקמו בשנת 1993 מצבות זיכרון במקום הרצח על ידי ניצולי השואה.

אחרי האקציה של אוגוסט כבר לא נותרו בנו אשליות. קשה היה לדמיין שלקחו לעבודה את הילדים הקטנים ואת הזקנים. ידיעות החלו להגיע בדבר קיום מחנות השמדה. לאחד מהם בבלז'ץ (Belzec) הובלו קרבנות חודש אוגוסט.

לאחר שרשרת של רדיפות ומעצרים, הגרמנים סגרו את הנותרים ברובע היהודי בצפון העיר. הימצאות ללא היתר מחוץ לרובע היוותה סכנת חיים. ריכוז היהודים בשטח מצומצם הקל על הגרמנים את ביצוע תכניות ההשמדה. כך הם נהגו בכל הערים שכבשו. לגטאות אלה רוכזו גם יהודים מן העיירות והכפרים בסביבתם.

תנאי הדיור היו נוראים. הצפיפות בגטו, מספר הנפשות הרב בחדר אחד והמצב הסניטרי והתזונתי הירוד, גרמו להתפשטות מחלות. עוד לפני ההעברה לגטו נרשמו מקרים של טיפוס ובוודאי שלאחריה. אנשים אולצו לעבוד בעבודות מפרכות, שעל פי הגרמנים אמורות היו להציל את חייהם. שכנענו את עצמנו, שלמלחמה נחוצות ידיים עובדות ולפיכך, אם נעבוד, נשאר בחיים. אמונה זו טיפחה בנו הגרמנים וגם היודנרט.

עבודת פרך, שהייתה למעלה מכוחותינו, רעב ומחלות ללא כל אספקת תרופות, וכן "תפיסות" של "טפילים", בהם בעיקר נשים וילדים, רוקנו את הגטו בהדרגה. הגרמנים חדלו להעמיד פנים והיו יורים באנשים ברחובות וליד בית המטבחים. חוסלו שם כ-2000 איש.

את הנותרים המעטים העבירו הגרמנים למחנה עבודת כפיה במרזניצה, Zwangsarbeitslager המכונה קושרי (Koszary). בעבר היו אלה ממספר בתי מגורים וארוות בבעלות חברת הנפט SILWAPLANA. מחנה זה היה כפוף לגסטפו של דרוהוביץ. משם היה מגיע לצורך ביקורת הילדברנט (Hilderbrant, שנידון למאסר עולם לאחר המלחמה). גם המשטרה המקומית, השוצפולייצי (Schutzpolizei) ערכה ביקורות במקום, על פי רוב בראשו תת-קצין נאמץ, שפקד גם על המשטרה האוקראינית. למרות המתנות שהורעפו עליהם, הם תמיד מצאו "אי סדרים" והיו מענישים ורוצחים את אלה, "הטפילים", שלא יכלו לצאת לעבודה בגלל חולשה ומחלות.

לעבודה וממנה הובלנו תחת משמר והיציאה מן המחנה הייתה אסורה. אחי ואני עבדנו בהנהלת החשבונות של חברת בסקידן (Beskiden) והתנאים היו נסבלים. מספר יהודים משכילים עבדו שם ביחד אתנו. שכר לא קבלנו. להפך, היו כאלה ששלמו מכיסם למעסיקים פרטיים כדי לזכות בתעודת עבודה. גרנו חמישה בחדר בצפיפות, אבל יחסית היה שם נקי וחסם. אל החזה הוצמדה לנו האות "R" (Ruestungsindustrie), שהייתה אמורה להגן עלינו מפני תפישה ברחוב והעניקה לנו תחושה מזויפת של ביטחון. האות הייתה מיועדת לבעלי מקצוע מובהקים, אבל לעתים קבלתה הייתה כרוכה גם בשוחד.

באביב 1943 גורל המלחמה בחזית המזרחית החל נוטה לרעת הגרמנים. למרות השקט היחסי לכאורה ויכוחים רבים, הגענו למסקנה שאסור לשבת בחיבוק ידיים. הגרמנים לא יאפשרו לנו לפגוש את הרוסים לכשיגיעו ויחסלו את המחנה על יושביו קודם לכן בזמן המתאים להם, או שנשלח מערבה. צריך היה להתחיל לחשוב על דרכי מילוט. אנשים שקלו להסתתר אצל גויים, לברוח לפולין עם מסמכים אריים, או לבנות מסתור ("בונקר") ביערות הסביבה.

אנחנו דחינו את האפשרות של מסתור אצל גויים הן מחוסר אמון וכן מחוסר מומן. ידועים היו מקרים בהם גויים היו גוזלים את רכושם של יהודים ואז מוסרים אותם לנאצים. למען האמת צריך לזכור שהסתרת יהודים הייתה כרוכה בסכנת חיים.

נסיעה למערב פולין במסמכים מזויפים הייתה מסוכנת לא פחות ובנוסף, משמעותה הייתה השארת אבא מאחור. לזה לא היינו מוכנים להסכים. זה היה פסק דין מוות עבורו.

נותרה האפשרות לבנות מסתור ביערות, אפשרות שרבים סביבנו בחרו בה, אף שהיה כרוך בה סיכון רב בגלל עוינותם של האוקראינים. רוב היערנים היו אוקראינים. אלה היו רוצחים כמו ידיהם אנשים שנלכדו וגוזלים את שארית רכושם, או מוסרים אותם לגרמנים.

החלטנו לרכוש נשק להגנה במקרה הצורך. הדבר לא היה קל בהעדר פרטיזנים בסביבה והעדר "סליקים". שקלנו אפילו לגנוב נשק מגרמנים. הצלחתי לקנות אקדח משמילקו פיצטמן, אותו הכרתי ובו בטחתי ושהבטיח שאיש לא ידע על העסקה. בהמשך, ניסינו לרכוש נשק נוסף.

יום אחד הופיע בחצר המשרד נאמץ עם קבוצת שוטרים אוקראיניים וחסמו אותה מכל הצדדים. הבחנתי מיד בסכנה. סימנתי לאחי וברחתי דרך יציאה סודית שהכננו מראש למצבים כאלה. הייתי בטוח שאחי נמצא בעקבותי, אך הוא התעכב כדי לסלק מסמכים מזויפים שהיו במגרת שולחנו. נאמץ פרץ בצעקה "die Horde hat sich bewaffent" ("הכנופיה המזוינת"). בהעדר, אסר את אחי.

ניסיתי להגיע בהקדם לקושרי, שם הוסתר האקדח. בהתקרבי, ראיתי גרמנים נכנסים לשטח המחנה. קפצתי מעל הגדר כשהאקדח עמי וחזרתי למשרד. הסתרתי אותו שם, בעליית הגג בין ניירות ישנים ומסרתי עצמי לידיו של נאמץ. הוא לא האמין למשמע אוזניו כשהצהרתי, שאני אחראי באופן אישי על אחזקת נשק ושאם ישחרר את אחי, אמסור לו את הנשק. לא הייתה לי תקווה רבה, שהוא יקבל את הצעתי. אף על פי כן, כנראה שהגרמנית הרהוטה שבפי ואולי האומץ שלי, הרשימו אותו. הוא שאל אותי היכן נמצא הנשק ואז פניתי למשרד בליווי שני שוטרים אוקראינים. היות שאחי נמצא בידי, לא היה חשש שאברח ולא הושמתי. עלינו ביחד בסולם ומסרתי לו את האקדח. היסוס עבר בי לרגע. האקדח היה טעון ומספיק היה ללחוץ על ההדק כדי להיפטר ממנו אחת ולתמיד. אבל התעשתי מיד. ידעתי שאנשים רבים ובהם אחי ישלמו בחייהם עבור מעשה כזה.

חזרנו למשרדי המשטרה היהודית בקרבת מקום. כאן נודעה לי האמת. פרט לשנינו עצרו גם את שני האחים גרין, אשתו של המבוגר ביניהם וכן את שמילקו פיצטמן. הסתבר, שפיצטמן קנה את האקדח מן הצעיר שבין האחים, שאתו בגדה אשתו של האח המבוגר בבעלה. כנקמה על הבגידה, מסר האח המבוגר לגרמנים על עסקת הנשק של אחיו הצעיר, הבוגד, בידועו שיוציאו אותו על כך להורג. אך גרין המבוגר טעה טעות מרה. פיצטמן לא עמד בלחץ וסיפר על כך שאת האקדח הוא מכר לי. כולם חוסלו – פרט לי ולאחי.

נאמץ אסף את כולנו והשמיע לנו נאום שאת מניעיו אינני מבין עד היום הזה. הייתכן שבעומק נשמתו נשארו שרידים אנושיים? להלן עיקרי "נאומי", כפי שנחרטו בזיכרוני.

לאישה: את זונה. בגללך כל האסון הזה – אמר והוסיף עוד מספר ביטויים גסים – את תקבלי את הכדור הראשון

לגרין הצעיר: אתה מכרת את הנשק ועל כך תמות

לפיצטמן: אתה רכוכי. רק נגעו בך ומיד מסרת הכל. על כך תמות.

אלי: אני שוטר זה 25 שנה ועוד לא קרה לי מקרה, שבו מישהו ימסור את עצמו למשטרה, בידועו שימות. אתה פושע אינטליגנטי. קנית נשק ואתה תמות, אבל אחיך, ישוחרר.

לאחי: תעלם מכאן מיד.

אחי ביקש ממנו בבכי שישחרר גם אותי. אבל נאמץ צעק עליו, שאם לא יעלם משם מיד, יעצור גם אותו.

כשאחי יצא, הושמתי באזיקים והורדתי עם האחרים למרתפי המשטרה. כעבור ימים אחדים נשלחנו לגסטפו בדרוהוביץ, שם ניסו להוציא מאתנו מידע האם ישנו ארגון העומד מאחורינו. לאחר חקירה ראשונית, כל הגברים נכלאו ביחד במרתפי בית המשפט ברחוב סטרייסקה (Stryjska) ומשם הובלנו לחקירות בגסטפו.

קצין בשם האגן (Haggen) היה זה שחקר אותי. על שיטות החקירה נכתב כבר הרבה ולא אחזור על כך כאן. די אם אציין, שלאחר ימי חקירה אחדים, לא יכולתי להניע את הלסתות וכך, לא יכולתי כלל לאכול למרות הרעב. הגרמנים חשדו בניסיון התארגנות למרד מזויין והאגן רצה לדעת מי עוד היה מעורב בפרשה.

אמרתי לו, שהתכוונתי לחצות את הגבול להונגריה והנשק היה אמור לשמש אותי להגנה עצמית, במקרה שאפגוש אוקראינים או משטרה. כנראה שהוא האמין לי, כי בסופו של דבר הפסיקו לחקור אותי. במקביל, אחי נסה לשחד את הגסטפו בדרוהוביץ דרך היודנראט (Judenrat). במרתפי הגסטפו היינו תשעה באולם. ידענו, שבאופן אפייני ל"סדר הגרמני", ממתנינים שמספרנו יעלה ל-15 על מנת להוציא אותנו להורג ביער ברזניצה ליד דרוהוביץ.

למזלי, אך לרוע מזלם של היהודים בדרוהוביץ, הגרמנים פתחו שם באקציה. מאות אנשים הובלו לתחנת הרכבת. אותנו, הפושעים, הסיעו לשם ברכב וצרפו להמון שכבר הצטופף במקום.

תוך צרחות של אנשי ה-SS, בכי ילדים ונשים, דחפו מאה איש לכל קרון משא. את אלה שלא הזדרזו מספיק זרזו במכות של אלות וכתות רובים. הם נעזרו גם בכלבים ויהודים רבים ננשכו. אלה שהצטיינו בכך היו השוטרים האוקראינים. ברכבת חדלתי להיות פושע והפכתי שוב ליהודי "רגיל", אשר נשלח למוות לא בגלל אחזקת נשק, אלא בגלל השתייכותו לעם, שעל פי התכנית הגרמנית יש להשמידו מן העולם.

בקרון היה צפוף. לא היה מקום להתיישב על הרצפה. שני אשנבים בלבד, בחלקו העליון של הקרון, מלופפים בחוטי תייל, היוו את מקור האוויר הנקי והקשר היחיד עם העולם החיצון. את הצרכים עשינו דרך שני חורים ברצפת הקרון. מי שהתקשה להגיע אליהם, עשה את צרכיו במקום בו היה. בביתני שמירה בין הקרונות ישבו שומרים אוקראינים, שמדי פעם היו יורים לעברנו ללא סיבה, אולי כדי להניא אותנו ממחשבות על בריחה. הם פצעו כך מספר אנשים. בתחנות הלילות הם היו עוברים על יד הקרונות ובתנועות ידיים על הגרון היו מדגימים לנו מה צפוי לנו. הם שאלו על דברי ערך ושעונים, באמרם שלנו זה כבר לא יועיל.

לאחר היום הראשון ברכבת, התבהר לי שאנחנו נוסעים לכונן לבוב, מרחק כמאה ק"מ. הכרתי היטב את הדרך. נסעתי בה פעמים רבות כשלמדתי שם בטכניון. בקרון שרר מחנק כבד בגלל הצפיפות ובגלל מחסור באוויר נקי. אנשים הזיעו ועשו צרכיהם. ריח רע נדף מכולם. כולם סבלו מן הרעב

והצמא. במשך שלושה ימי הנסיעה ברכבת לא קבלנו מזון או שתייה. מכל הצדדים נשמע בכי של ילדים, נשים, חולים ופצועים.

במצב הנפשי של האפאתיה בה היינו שרויים, קשה היה אפילו לחשוב על בריחה ובכל זאת, אחדים מבני גילי החליטו לנסות. כמעט שלא היה סיכון מיותר בדבר, הגם שקפיצה מן הרכבת הייתה כנגד כל הסיכויים. אבל הרי בכל מקרה נסענו אל המוות. לאחר מספר שעות ניסור, הצלחנו לחתוך שני לוחות ברצפת הקרון. אילו היינו עושים זאת בקיר הקרון, הדבר היה מתגלה מיד לעיני השוטרים האוקראינים.

פתאום השטח מסביב לפתח ברצפת הקרון התרוקן. אנשים חששו שיאשימו אותם בשיתוף פעולה עם מבצע הבריחה. הסתכלנו בחרדה דרך הפתח אל תוואי המסילה הבורח לאחור מתחתנו. איש לא העז לרדת ראשון. היה צריך להיאחז בקרשים שנותרו מסביב הפתח, לרדת לאט ולהוריד בזהירות את הגוף כלפי תוואי המסילה הדוהר מתחת לקרון. הראשון שהעז וירד היה מילק, אותו הכרתי מן הגימנסיה. אחריו ירד עוד בחור אחד. נשמעו ריאות. לא ידענו אם הם נפגעו, אך איש לא המשך אחריהם. עמדנו עוד זמן מה מעל הפתח ולבסוף סגרנו אותו. הבננו שלא זו הדרך כדי להישאר בחיים.

בתום שלוש יממות, הגענו לתחנת הרכבת המרכזית בלבוב ולאחר זמן קצר, המשכנו. חשבתי שפנינו מועדות לבלז'ץ, אבל לאחר נסיעה קצרה עברנו למסלול צדדי והרכבת עצרה. שמענו צרחות ונביחות של כלבים. דלתות הקרונות נפתחו וגרמנים שעמדו בחוץ החלו להדוף אותנו אל מחוץ לקרונות, סידרו אותנו בקבוצות וציוו עלינו לצעוד. לפנינו נראו צריפים, שאנשים התנועעו ביניהם ומעל לשער הכניסה, התנוסס השלט המפורסם "Arbeit Mach Frei" ("העבודה משחררת"). הגענו למחנה עבודת הכפיה הידוע לשימצה בשם ינובסקה (Janowska), על שם הרחוב הראשי, שנמצא תחת פיקוד ה-SS, מפקדת גליציה. הובלנו אל רחבה וצווינו לשבת בדומה לאלה שכבר ישבו שם לפנינו. הוזרנו שכל תנועה תחשב לניסיון בריחה ותיענש במוות.

קבוצות נוספות זרמו אל תוך המחנה במשך כל הזמן. הבנתי שהאקציה הנוכחית מקיפה את כל מחוז לבוב. שומרים הקיפו אותנו, רובם אוקראינים וליטואנים, לעגו לנו וקיללו אותנו. מדי פעם היו יורים מעל לראשינו מתוך משחק. לפעמים היו פוגעים "בטעות" ואז היו פורצים בצחוק גדול. כך עברה שארית היום והלילה. להערכתי נאספו שם מספר אלפי יהודים. אחדים נרדמו, אחרים נאנחו. אמהות השתיקו בכי של ילדים. אסור היה לבכות או להשמיע הגה. לידי ישב זוג מן העיר סטרי (Stryj). ברגע מסוים, הגבר התקרב אלי מעט והציע לי צרור עם מטבעות זהב באומרו, "קח את זה. אתה אולי תישאר בחיים וזה יוכל לעזור לך". סירבתי בעדינות, אבל שאלתי אם יש להם דבר מה לאכול. אותם הרי גרשו מתוך הבית ואולי הצליחו לקחת אתם מזון כלשהו. אותי הוציאו הישר מבית הסוהר ואחרי שלוש יממות הייתי רעב מאוד. הגבר הוציא כף של פרורי לחם והושיט אלי. אכלתי אותם בזהירות

רבה, כך שהשומרים לא יבחינו בי. את המטבעות שאותן סירבתי לקחת, דחף אל תוך החול עליי
ישבנו.

בבוקר הופיע איש SS בעל דרגה גבוהה בליווי מספר שומרים והודיע, שנחוצים לו מספר בעלי מקצוע
מומחים וביניהם נגרים בעלי ניסיון של עשר שנים לפחות. הורמו מספר ידיים וביניהן הצביע עלי.
קמתי ואמרתי שאני נגר רהיטים בעל ניסיון של שמונה שנים. הסתכנתי בכך סכנה כפולה. לכולם היו
מסמכים ואלו שלי, נלקחו ממני בבית הסוהר. כמו כן הייתי צעיר מכדי לטעון לניסיון של עשר שנים.
אבל הוא הסתפק בבעיטה שבעט בי וצירף אותי לאלה, שבחר קודם לכן. היינו ביחד 62 איש שהובלו
לתוך המחנה. כל היתר הוכנסו לתוך קרונות וגורלם ידוע.

תודות לשקר, ניצלתי ממות מידי ונשארתי במחנה. הקץ נדחה לזמן מה. את ה"מומחים" סגרו בתוך
צריף סמוך למקום בו נרשמנו. לרשם, אסיר גם הוא, לא מסרתי את שמי האמיתי וגם לא את המקום
ממנו באתי, בתקווה שאם אצליח לברוח, יתקשו לאתר אותי בשמי האמיתי. לשאלתו עניתי, שאת
המסמכים המקוריים שלי, לקח ממני שוטר אוקראיני והשמידם. הפכתי ליהודי פשוט. על כך שנעצרת
בגין אחזקת נשק, לא ידע איש. עם ההרשמה, קבל כל אחד מאתנו שני טלאים צהובים, אותם היה
צריך לחבר על החזה וגב הבגד.

נלקחנו אל המספרה. העמידו אותנו בשתי שורות ואיש SS מסר לנו את ההוראות והחובות שלנו. על
הימנעות מעבודה ועברות קלות אחרות, העונשים הצפויים היו כבדים. על ניסיון בריחה, העונש היה
מוות. הוא דרש למסור כסף, שעונים, טבעות וכל חפצי ערך שהם. שוטר יהודי אסף הכל, בהזיהור
שלא נשאיר אצלנו דבר כלשהו, שכן יערכו אצלנו חיפוש וכל מי שיימצא אצלו חפץ כלשהו, יומת.
לכולם היה דבר מה למסור ורק לי לא היה דבר. כמובן שלא יכולתי לומר להם מניין הובאתי. בעת
החיפוש הורידו לי אפילו עקב מן הנעל. אחד מאתנו, שבחיפוש נמצאו אצלו חמישה דולר, נורה
במקום. אחר, שבחיפוש אצלו נמצא כדור ציאניד, נדרש באיומי אקדח לבלוע אותו. מי שהציל אותו,
אמנם לזמן מה בלבד, היה הספר, אשר הצליח למשוך את תשומת לבו של איש ה-SS והמסכן הספיק
לירוק את הכדור. לא עמד בו האומץ לבלוע את הרעל, בו חשב להשתמש כדי לחסוך עינויים והנה,
לשם כך בדיוק שמר אותו...

הספר גלח את שערותינו ולאחר מכן חילקו אותנו לצרפים. בסוף אותו יום קבלתי את הארוחה
הראשונה שלי מזה שלושה ימים, פרוסת לחם וקפה שחור. בדרך אל הצריף ראיתי אישה יושבת על
האדמה ובידיה תינוק. איש SS ניגש אליה ואמר לה משהו. האישה לא הגיבה והוא ירה במקום בה
ובתינוק והורה לפועלים שעברו בסביבה לסלק את הגוויות.

בינובסקה, שלא כמו במחנות אחרים, האסירים נשארו בבגדיהם. לא היה כדאי לחלק להם ביגוד,
שהרי היו מיעדים למוות תוך זמן קצר. בגדי היו יחסית טובים והקאפו הציע לי להחליפם במיקום טוב
יותר בצריף, בסיגריות ולחם. סירבתי, מבלי להעריך הסכנה שנטלתי על עצמי כתוצאה מכך.

ישננו על דרגשים רבי קומות, אחד ליד השני, בצפיפות רבה. בלילה נעלו את הצריף ואסור היה לצאת. הדוחק, ריח הבגדים המלוכלכים בהם אנשים עבדו וישנו, גרמו לתחושת מחנק וחוסר אויר. היו שגנחו בזמן שינה, אולי מתוך כאבים. בתנאים כאלה, קשה היה לזכות במנוחה הנדרשת לאחר יום עבודה מפרך, שמעבר לכוחות. חוסר תזונה ועבודת הפרך גרמו לאנשים לאבדן משקל ממהיר, לאפיסת כוחות ולאפאתיה גמורה.

למחרת בואי למחנה, שאלתי את אחד האסירים, האם יש סיכוי לברוח. הוא הסתכל עלי מפוחד ואמר – יירו בך! הוא כלל לא האמין שקיימת אפשרות כזאת ובעקרון הוא צדק. בריחה מן המחנה הייתה בלתי אפשרית. סיכויים היו רק לאלה, שיצאו לעבודה מחוץ למחנה.

המחנה עצמו היה מוקף בשורה כפולה של גדרות תייל וגדר תייל נוספת הקיפה את צריפי המגורים וחלק מבנייני המשק. המפקדה נמצאה בשטח שבין שתי הגדרות החיצוניות, בחלק הקדמי של המחנה. מעבר משטח אחד אל השני היה אסור.

המשטר במחנה היה קשה במיוחד. היו מעירים אותנו מוקדם מאוד, ואחרי רחצה וטואלט אישי הועמדנו בתור לארוחת הבוקר. זו הייתה מורכבת מפרוסת לחם שחור, שלפעמים הייתה מרוחה בריבה ומקפה שחור. בהמשך הועמדנו במסדר אותו קבל מפקד המחנה וילהאוז (Willhaus), בליווי אסיר יהודי בשם ריסיאק אקסל, אשר תרגם את הפקודות על פי הצורך. פקודה כזו יכולה הייתה להיות – להוריד את הכובע ולהצדיע לגרמנים. לעתים, כאשר משהו לא מצא חן בעיניו, היה פוקד – פול-קום. לרוב עשה זאת כאשר ירד גשם והאדמה הייתה רטובה, על אף שחובה היה עלינו לשמור על ניקיון ועל הופעה נאה. מפקדי הקבוצות דווחו במסדר על מספר הנוכחים ואנשי SS פטרלו לאורכו. אסיר שלא היה נראה טוב מבחינה בריאותית, או שהיה מלוכלך, היה מובל אל מחוץ לגדר ונורה שם. לאחר ימים אחדים שמתי לב, שהאסירים היו דוחפים אותי לעמוד בשורה הראשונה, המסוכנת. הבנתי שהם עשו זאת בגלל בגדי הנקיים יחסית והופעתי הפיסית הטובה. פעם אחת, פקד איש SS על אדם עלוב מראה לצעוד בכוון הגדר. אחרי מספר צעדים, הסתובב האדם וירק בפניו של הגרמני. הוא נורה מיד. נבהלנו ואולם הגרמני המופתע הסתובב והתרחק. זה היה מעשה ההתנגדות היחיד, שראיתי במחנה.

היו קבוצות, אשר עבדו מחוץ למחנה. דבר זה הקנה להם אפשרות, להחליף דבר מה תמורת לחם תוך סכנת מוות, או אפילו לקבל חתיכת לחם מן הפועלים הפולנים. אבל בעיקר, הקנה להם הדבר הזדמנות לברוח. מסבה זו, כולם השתדלו להיכלל בעבודות חוץ. הקבוצות נספרו טרם יציאתן ועברו את השער לצלילי תזמורת. בחזרן, נספרו שוב. באשר לחסרים, שברחו, או שירו בהם, היו מוסרים ש-X דמויות (figers, לא נחשבנו לבני אדם) מתו מוות טבעי.

הותיקים במחנה עבדו במטבח, במכבסה, באדמיניסטרציה ובשירותים אחרים. החדשים, שלא היה להם תפקיד מוגדר, עבדו בניקיון וסדר, או בעבודה קשה סתמית, ללא תועלת, כגון העברת חול

במריצות הלוך וחזור, על גבי קרקע חולית, בליווי מכות שוט וצעקות. לעבודה כזו גם אני סווגתי די מהר. הסתבר שה"מומחיות" שלי אינה נחוצה.

די מהר הבנתי, שאם זה ימשך כך, הדבר יגמר באסון. מדי יום ירו באנשים ללא כל סיבה. לעתים קרובות הביאו עוד אנשים מתוך הגטו, שעדיין היה קיים בלבוב ביולי 1943, או כאלה שהסתתרו במקומות מחבוא, או כאלה שנסו להתחזות ל"אריים" ונחשפו. היו יורים בהם לנגד עינינו, כדי להדגיש מה יקרה לאלה שלא יישמעו ולברחים. יום אחד הביאו בנות, שנתפסו מחוץ לגטו, הפשיטו אותן וכך העמידו אותן למשך מספר שעות, תוך קללות, מכות ויריקות. אותנו הכריחו להסתכל כל הזמן. לבסוף ירו בהן ופקדו עלינו לקבור אותן.

אירוע זה חזר ועמד מול עיני כאשר שמשתי כעד בסארבריקן (Saarbrücken) בשנת 1977 במשפטו של אחד מאנשי ה-SS, רוצח הבנות. היה זה Friedrich Wilhelm Heinen, אותו כינינו King-Kong בגלל אכזריותו הרבה. כמה שונה היה עתה מן הבריון האימתני במדי ה-SS עם האקדח בידו. בקול חנוק הסביר שהתנדב לשרת במחנה, כדי שלא להישלח לחזית המזרחית, אבל שיחסו לאסירים היה אנושי מאוד ולא זכור לו, שאי פעם הרג אדם... העדים הזכירו לו איך היה מוביל אסירים אל מאחורי המטבח ושם היה יורה בהם. לא הייתה לו תשובה. לאחר משפט ארוך נמצא אשם.

השומרים הגרמנים, האוקראינים והלאטבים חיפשו כל הזמן הזדמנויות על מנת להרביץ, או להעניש בצורה אחרת. הלאטבים היו אכזריים במיוחד וכינינו אותם "אסקרי". היה גם איש SS קטוע יד, שהיה מתהלך עם אקדח שלוף ויורה ללא סבה בכל מי שנדמן בדרכו.

יום אחד בחודש יוני 1943, כאשר קבוצות עמדו לצאת לעבודה דרך השער, נכנסו למחנה לפתע מספר מכוניות נוסעים, והשער נסגר. מהתנהגותם של אנשי ה-SS, הבננו שמישהו בכיר הגיע. ואכן היה זה גנרל SS כצמן (Katzman) ופמלייתו. לאחר זמן מה, השערים נפתחו שנית והקבוצות החלו לצאת לצלילי תזמורת. אלא שהפעם לא פנו לכוון העיר, לעבודה. הותיקים הסבירו בלחש, שהאנשים מובלים אל מחוץ למחנה, ל"עמק המוות" ושם מחסלים אותם. כך היו מקטינים מדי פעם את מספר יושבי המחנה.

כאשר הגיע תורה של הקבוצה שלי, שכרגיל לא הייתה יוצאת העירה, הבטתי לאחור. הצריף שלי היה קרוב. לעיני כולם ברחתי והסתרתתי באחד הצריפים. אינני יודע כמה זמן הסתרתתי, כששמעתי קולות רגליים של אנשים שנכנסו לצריף. יצאתי מן המסתור והעמדתי פנים שאני עוסק בסידור הצריף. הם הבינו והזהירו אותי, שאסור לי להימצא בצריף זר וכי עלי לחזור לצריף שלי. בחצר, עסקו המפקדים בסידור קבוצות עבודה. הקבוצה שלי כבר לא הייתה שם. כששאלתי מישהו היכן היא, הוא הצביע לכוון השמים.

הוצבתי לקבוצה אחרת ופקדו עלינו לא לשאול שאלות. האווירה הייתה קשה מאוד. אנשים לא דבר ביניהם והעמידו פנים, שהם עסוקים בעבודתם. מספר השומרים היה מועט והם לא התעסקו בנו. במשך כל היום נשמעו צרורות ירי מכון "עמק המוות". בלילה, מסוגרים בצריפים, הוותיקים ספרו ש-8-10 קבוצות הובלו להשמדה. בין היוצאים היה גם בוקסביין מבוריסלב ובנו הקטין. יותר לא ראיתי אותם.

יום המחרת התחיל כרגיל. קבוצות חדשות החלו לצאת העירה דרך השער הצלילי התזמורת. למרות בקשותי, אותי הם לא לקחו. הבנתי שנחוצה היכרות או שלמונים (סיגריות, בגדים וכדומה). מהקבוצה שסודרה לעבודה בתוך המחנה, הוציא איש SS אותו לא ראיתי קודם, עשרים אסירים צעירים ובריאים. ביניהם הייתי גם אני. הובלנו החוצה. קווייתי שאנחנו יוצאים לכון העיר, אך הוא פנה אל מאחורי המחנה ולאחר צעדה קצרה נתגלה לעיני "עמק המוות".

מאחורי המחנה, בשטח חולי-גלי עצרנו על שפת ואדי עמוק. לכולנו ניתנו אתי חפירה ולאחר הסבר קצר ירדנו אל תוך הואדי. המראה שנתגלה לנגד עינינו היה נורא מכל דמיון. בשטח של כ-50 מטרים על כ-6-8 מטרים, צצו אל מעל שכבת החול הדקה אשר כיסתה אותם חלקי גוף של אסירים שנרצחו.

התגובות שלנו היו שונות. אחדים התיישבו על מקומם. אחרים עמדו ללא קול והביטו אל האדמה. שני אנשים צעירים ובריאים הפילו עצמם על האדמה, ותוך הכאה על האדמה בידיים וברגליים החלו צורחים צריחה איומה. השומרים האוקראינים והלאטביים לעגו לנו בקול רם. היום היה יום חם והגרמני שהביא אותנו הוריד את החולצה, תקע את האקדח שלו בתוך החגורה וירד אלינו. הוא הסביר לנו שצריך לכסות היטב את הנרצחים על מנת שיישנו במנוחה.

כאשר השניים לא קמו, ירה בהם ואז התרחש דבר נורא. האסירים הקרובים התנפלו על גופתו של זה מן השניים אשר היו לו מגפיים והפשיטו אותן תוך כדי שהם נלחמים זה בזה מי יזכה במגפיים. מרוב הנאה מן המראה, השומרים צחקו וירו מעל ראשינו. האירוע הזה היה חסר הגיון לחלוטין, שהרי ברור היה שבתום העבודה יהרגו את כולנו.

הגרמני לא הציק לנו ובתום העבודה פקד עלינו לשלב ידיים ולדרוך הלוך וחזור כדי להדק את כיסוי האדמה, כמו כן פקד עלינו לשיר, "הכל עובר, הכל חולף. אחרי כל דצמבר מגיע חודש מאי". הוסיף והסביר שיש תועלת לנרצחים מהידוק האדמה. כך יוכלו לנוח בשלום. הוא התהלך בינינו ובדק את העבודה, מדי פעם שיבח אותה ואף התיר לנו לנוח מדי פעם, התנהגות חריגה ביחס למקובל במחנה.

מספר שעות חלפו והוא החל להתבונן בשעונו ולבסוף גם לקלל. לא אותנו קלל. מהשיחות בין השומרים הבננו שמאחרים בהבאת ארוחת הצהריים. לבסוף הוא פקד על הפסקה והוביל אותנו בשורות של שניים בחזרה למחנה, לארוחה. בכניסה עצר אותנו והורה לא לדבר עם איש ולא לספר מה היו מעשינו. היה עלינו לחזור בתום שעה ואם יחסר אדם, יחוסלו כולם, זאת כדי שנשמור האחד על השני.

בחזרה חסרו שני אנשים. הוא השתולל ואיים עלינו באקדחו. לבסוף אמר, שהרי בכל מקרה ימצאו את החסרים ויחסלו אותם ביחד עם כולנו. הוא לקח עמו אחדים מאנשינו והלך לחפש את החסרים. עלינו היה להתיישב במקומותינו ולחכות ביחד עם השומרים. לאחר זמן מה חזר עם הבורחים. לנגד עינינו הכה אותם בצורה נוראה ולבסוף ירה בהם. הוא הסביר לנו, שהתנהגותם הייתה שפלה, שכן סיכנו את כולנו. אבל, מאחר שעזרנו למצוא אותם, הוא משאיר אותנו בחיים. הוא המשיך לכעוס על אסירים טובים ורעים, אולם לאחר שנרגע והביט בשעון, פקד עלינו לחזור לצריפים. למחרת ראיתיו אוסף שוב קבוצה, שונה מזו שאסף אתמול. האם חזרו בתום העבודה אינני יודע. תודות ל"קילקולים" שחלו אתמול בסדר הגרמני הידוע, והזמן שהתבזבז על חיפוש הבורחים, ניצלתי כנראה ממוות, בפעם המי יודע כמה.

שוב ביצעתי עבודות חסרות תועלת במחנה. תחת מטחי מכות של השומרים על כל סיבה זעירה. העונשים שהוטלו כללו עינויים נוראיים שבסופם ירי. אלה הוטלו בעיקר על חלשים וחולים, אותם כינו "מוזלמנים" בגלל היותם שדופים ומעונים, שלא יכלו לעבוד בקצב הנדרש. אדם נתלה ברגליו על גנבת לחם והורד אחרי שתי יממות, לאחר שחדל להראות סימני חיים. ה-SS היו מסבירים שכך נעשה מטעמי צדק.

קבוצת העובדים בבתי המלאכה של הרכבת הצטמצמה כתוצאה מחיסול חלק מעובדיה. כך הצלחתי להיספח אליה. הקאפו שסידר זאת, התבונן בי היטב ודרש שוחד. נתתי לו את הדבר היחיד שהיה לי, מטפחת. הוא צחק, אבל את השוחד לקח.

למחרת יצאה הקבוצה שלי בת כמאתיים איש את המחנה לצלילי תזמורת, כרגיל. גרמני הוביל אותנו. צעדנו חמישה בשורה, אוחזים האחד את השני, כך שלא ניתן יהיה לברוח. הוסבר לי שהדבר הכרחי. על בריחה הורגים כל אסיר עשירי.

העבודה הייתה קשה, אך לכל הפחות הייתה בה תועלת. בעלי מקצוע, פולנים ואוקראינים נהגו בנו ללא דופי ועם הותיקים וראשי הקבוצות ניהלו מסחר חליפין זעיר.

את היום הראשון בליתי, בצד ביצוע העבודה שהוטלה עלי, בהכרת השטח. החלטתי לברוח בכל מחיר, בהזדמנות הראשונה. הייתי משוכנע, ששהות ממושכת במחנה תשבור אותי מוראלית ולא רק פיזית ולאורך זמן לא אהיה מסוגל להחליט. העונש על ניסיון בריחה, היה ירייה. לאחר שהחלטתי כך, הרגשתי חופשי יותר, אף שידעתי שבתום יום העבודה אוחר למחנה.

הפולני הממונה עלי היה מרוצה ממני והתעניין לדעת מה מקצועי בראותו שעבודת הרכבה לא הייתה זרה לי. הוא לא חשד שהייתי סטודנט בטכניון והופתע כשסיפרתי, מאחר שבעיני הגויים, יהודים לא הורגלו לעבודות מכניות. בתום העבודה נספרנו וחזרנו למחנה. אדם לא חסר.

באותו לילה לא יכולתי להירדם. שקלתי אפשרויות בריחה שונות. הייתי כל כך נרגש, עד שהשוכב על ידי שאל אותי אם אני חולה. למחרת, לאחר מסדר וספירה, יצאנו את השער.

לאחר ביצוע מספר הוראות של הממונה עלי, העמסתי על עצמי בול עץ, ששמש בסיס לפסי רכבת. כאלו אני בתפקיד, פניתי במהירות לכוון הגדר, למקום אותו איתרתי אתמול. מונחת הייתה שם ערמה של אבנים. שלוש שורות של תייל היו בחלקה העליון של הגדר, מכופפות כלפי פנים, באופן אפייני לאתרים כאלה.

הנחתי את בול העץ על גבי הערמה וטיפסתי עליו. ביד אחת תפסתי את מוט הגדר, מבלי לשים לב לדקירות התייל. בצעתי תנועה, שאותה לא הצלחתי לעשות אף פעם בעבר, העליתי את עצמי בעזרת יד אחת וקפצתי לצד השני, אל הרחוב שבצד בתי המלאכה.

הרגשתי אדם חפשי. אף שהייתי מודע לחלוטין לסכנה האורבת לאדם חסר מסמכים. במהירות הורדתי את שני הטלאים ותקעתי אותם אל תוך כביסה שעמדה על חלון פתוח בקומת קרקע של בית ברחוב, מאחר שחששתי להשאיר עקבות כלשהם ברחוב עצמו. אני מתאר לעצמי את הבהלה שאחזה בבעלת הבית, כשמצאה סמלים של אסירים יהודיים בביתה. היום היה יום ראשון שטוף שמש, ואני, על מנת להסתיר את ראשי המגולח, נאלצתי לחבוש כובע.

בת דודתי שאנקה (ולאדקה שאלר, כעת שפר, המתגוררת בתל אביב) גרה באותו זמן ברחוב סטרייסקה 22 בלבוב. החלטתי לפנות אליה. המרחק היה רב, ממש בקצה העיר, אך הגעתי לשם ללא קושי. לדאבוני היא לא הייתה בבית. נאמר לי שהלכה לכנסיה ושהיא תחזור במהרה.

המפגש אתה אחר כך היה נרגש ביותר. היא ידעה שנעצרתי והייתה בטוחה, שלא יראו אותי יותר, כמו את יתר בני משפחתי. לדבריה, המראה שלי היה נורא ומסוכן היה להיראות כך ברחוב. לא הייתי מודע לכך. לצד האסירים במחנה, נראיתי מצוין. בידיעת בעלי הדירה, משפחת פודולצק, התמקמתי בחדרה כדי לנוח ולהסתדר.

למרות הסכנות, החלטתי לחזור לבוריסלב. לא יכולתי להמשיך ולסכן את בת דודתי והאנשים שהחזיקו אותה, למרות שהן המשטרה והן הממונים על ה"קושרי" ידעו למה נעצרתי. בנוסף, חשבת ששבואי לבוריסלב, אוכל לעזור לאבי ולאחי להינצל, מחשבה שהתבררה כנכונה. לאחר מספר ימים עזבתי ללא פרידה. לקחתי אתי ככר לחם וסוכין מטבח.

קצה רחוב סטרייסקה, שם התגוררה בת דודתי, היווה נקודת התחלה טובה במסעי. כאן עברו מכוניות בדרך לבוריסלב, דרך סטרי ודרוהוביץ. העלייה התלולה בכביש חייבה את הנהגים להאט והיה סיכוי שמישהו מהם יסכים לאסוף אותי. כך היה. כשהבחנתי בסימן הסכמה של נהג משאית שנהג באיטיות, קפצתי אל חלקה האחורי בעוד המשאית מתקדמת. מחוץ לעיר, הנהג הזמין אותי לשבת אתו בתאו, שם ישב גם עוזרו. תחילה היססתי. מארגז המשאית היה קל יותר לברוח ובלתי אפשרי למי שיושב בין

השניים בתא. אבל, החל להחשיך ונעשה קר, לכן הסכמתי להצעה. הסכין שבאמתחתי הוסיפה לי בטחון. לשאלתם מסרתי שם בעל צליל פולני והוספתי, שאני עובד בחברה שלהם (על גבי המשאית היה רשום שם החברה, "בסקידן") ומבקש שייקחו אותי לבוריסלב. התברר שהם מגיעים רק לסטרי, ארבעים ק"מ מעירי. לפני הכניסה לסטרי הורידו אותי.

מפחד בקורת דרכים חשבתי תחילה ללון בגטו סטרי. בהתקרבי לעיר, ראיתי שוטרים אוקראינים וגרמנים רבים והבנתי שמתרחשת שם "אקציה". עקפתי את הגטו והגעתי לקצה השני של העיר, לכביש המוביל לדרוהוביץ, מרחק שלושים ק"מ. מספר פעמים עברו בכביש מכוניות צבא ומשטרה. בראותי את האורות מרחוק הסתתרתי בצדי הדרך. בלילה התנועה הייתה אסורה.

ברגע מסוים שמעתי צעדים מאחרי. נעצרתי וגם הצעדים נפסקו. כך חזר הדבר מספר פעמים. חשבתי שהפחד הוא זה שעורר אצלי דמיונות שווא. בסוף, כששמעתי שוב צעדים, התיישבתי בצד הדרך ליד עץ ואז שמעתי בברור אדם מתקרב. הוא נעצר והתיישב בצד השני, נאנח, ומלמל מלים אחדות באידיש, מתלונן על מר גורלו. נדמה היה לי שהוא בוכה.

כשנעמדתי מולו עם סכין שלופה ביד, הוא נבהל מאוד. הרגעתי לו ואמרתי שגם אני יהודי. הוא ספר שברח מן הגטו ומנסה להגיע לקרובים בדרוהוביץ. הוא בקש שנלך ביחד. לפנות בוקר הגענו למבואות דרוהוביץ, עיר בה למדתי בגימנסיה והכרתי היטב. בקשתי להיפרד מחברי לצרה והסברתי לו איך להגיע לגטו. מראהו העלוב והיהודי עלול היה לסכן אותי.

אחרי שהות קצרה פניתי לכוון בוריסלב, תוך שאני עוקף את מרכז העיר מפחד השומרים. הפיתוי להגיע במהירות לעירי, מרחק תשעה ק"מ משם, המריץ את צעדי. הרחובות היו ריקים בגלל איסור התנועה בשעות בוקר מוקדמות. התנועה בתנאי הראות של השחר הייתה מסוכנת מאוד ועל כן הלכתי מהר, לעתים רצתי. הייתי ממש נרגש מן הקרבה למקום.

בקרבת הכפר דרויצה הקדים אותי במורד הכביש שוטר אוקראיני רכוב על אופניים. כשהבחנתי שהוא עוצר, רצתי בחזרה במעלה הכביש, מתוך ידיעה שהוא לא יוכל להשיג אותי בעליה כשהוא רכוב על אופניים. ואכן, עד אשר ירד מן האופניים, הייתי כבר רחוק. הסתכלתי אחורנית וראיתי אותו מכוון אלי אקדח. היה ברור שממרחק רב כזה הוא לו יוכל לפגוע בי. הוא ירה בכל זאת. אחרי רגע קצר עלה על האופניים והתרחק.

מרב עייפות, נכנסתי לתוך שדה תבואה לצד הכביש ונרדמתי מייד. העירו אותי קולות של מכוניות עוברות. לא ידעתי כמה זמן ישנתי. בזהירות זחלתי החוצה ויצאתי לדרך. ללא הפרעות נוספות הגעתי העירה. פגשתי קבוצת יהודים עובדים על יד בתי המלאכה של נאפטא (Nafta) וביניהם זיהיתי מספר מכרים.

פחדתי ללכת לקושרי. כל המנהלים הכירו אותי וידעו את סבת מעצרי. פחדתי שילשינו עלי. פניתי לדולני פוטוק (Dolny Potok), המרוחקת ממרכז העיר, שם עבדו במנסרה שני אחי אמי והוחזקו במחנה קטן במקום. ידעתי שהם יעזרו לי. המפגש היה מהמם. איש לא האמין, שאני חי עדיין. מיד הודיעו לאבי, לאחי ולמספר ידידים קרובים.

על קיום מחנה ינובסקה נודע ליהודי לבוב בסוף 1941, ראשית 1942, לאחר שהוקם הגטו בו נכלאו כ- 150,000 בני אדם. בתואנה של מעצר "טפילים" או מסתתרים, נלכדו והובלו למחנה מאות אנשים. עד מהרה, זכה המקום לכינוי, מחנה השמדה. מעטים, בעלי תעודות עבודה, שנשלחו לשם "בטעות", חזרו משם וספרו על תנאי זוועה ועל חיסולים המוניים.

המחנה גדל ובמרוצת הזמן הפך למקום אליו הובלו יהודים מכל מחוז לבוב. לאחר מיון נשארו מעטים, בריאים וחסונים במחנה והיתר נשלחו למחנות השמדה, בעיקר לבלז'ץ. התנאים הלא אנושיים במחנה גרמו להשמדתם של הנותרים במקום. אין נתונים מדויקים. ההערכה היא שבמחנה זה נכחדו כ- 200,000 בני אדם. בשלהי 1943/44, כאשר הרוסים החלו להתקרב, נעשו במחנה עבודות שונות למחיקת עקבות הרצח. הגופות הוצאו ונשרפו.

באוגוסט 1944, שוחררה העיר לבוב. השלטונות הפעילו את הטכניון, בו המשכתי את לימודי. לאחר שסדרתי את ענייני, פניתי עם חברתי ד'אז, אשתי היום, לשטח המחנה. רוב המבנים נהרסו ורק מספר קטן נותר במקום. השלטונות לא עשו דבר לשימור המקום.

שותקים התהלכנו במקומות בהם בליתי את הרגעים הקשים בחיי. במחשבותי חלפו מראות הזוועה, המסדרים, הירי בחלשים והתנהגותם חסרת הרחמים של השומרים. לשאלות שנשאלתי, כמעט ולא עניתי. לא שמעתי אותן. בדרך חזרה שאלתי את עצמי, האם אפשרי שכל זה התרחש כאן, לא מזמן. המלחמה עדיין נמשכה ויהודים רבים המשיכו למות במחנות רבים והנה, אני הייתי חפשי.

על אף העבודה המאומצת הקשורה בלימודי ועל אף קשיי המלחמה, מראות ינובסקה לא עזבו אותי לרגע. הלילות היו גרועים במיוחד. עם השנים החלו הזיכרונות להטשטש. חייתי ועבדתי בסביבה לא יהודית, שגורל היהודים לא עניין אותם.

כאמור, נפגשתי שוב, במלוא החריפות עם העבר בינובסקה בשנת 1977. בעיר סארבריקן בגרמניה, התנהל משפטו של פ. וילהלם היינן, איש SS מינובסקה. הוא הואשם ברצח שמונים יהודים. חפשו עדים. למרבה הצער מעטים נותרו. אותי אתרו בעזרת פרסום בעיתון ישראלי ולבקשת הקטגוריה הסכמתי להעיד, אם כי לא בנקל בא לי הדבר.

למשפטם של השומרים בבוריסלב לא נסעתי. ידעתי שבניגוד לינובסקה, ממנה נותרו מעטים, שחלקם מתו אחר כך, הרי שביחס לבוריסלב, אפשר היה להניח שיהיו מספיק עדים. אבל הרגשתי חובה להעיד על מה שהתרחש בינובסקה. באי רצון העדתי בשפה הגרמנית, מאחר והמתורגמן לא ידע במידה מספקת לא פולנית ולא גרמנית. ההגנה לא שאלה אותי שאלות. גם הם וגם הנאשם ידעו, שעדותי מהווה רק חלק זעיר ממה שהנאשם עולל.

למרות הצעת נשיא בית המשפט, שאשאר במקום מספר ימים על חשבונם, עזבתי מיד אחרי שני ימי העדות ולהפתעתם גם סירבתי לקבל פיצוי על אבדן ימי הכנסה. מנהל חברת מוניות שנכח במשפט, הציע להסיע אותי לשדה התעופה וסירב לקבל תשלום. הוא בקש תשובה לשאלה אחת, "האם ייתכן, שכל מה שספרת, אמת?" עניתי לו, שיהודים אינם צריכים להוסיף דבר מעבר למה שעשו בני עמו ויצאתי מן המונית מבלי להיפרד. הוא היה בן 30-40.

בשנת 1991 נסעתי עם בתי, גיסתי ואחי, המתגוררים בישראל, לבוריסלב, דרוהוביץ ולבוב. המדריכה, סטודנטית אוניברסיטה מלבוב, לא ידעה דבר על ינובסקה. לבקשתי נסענו אל רחוב ינובסקה, בכון תחנת הרכבת קלפרוב (Kalparov), ממנה הובילה שלוחת מסילה אל קיר בטון גבוה, שמאחוריו נמצא בית סוהר גדול, לצידו מבנים צבאיים ומאחור מבנה לגידול כלבים. איש מהחיילים ואנשים אחרים במקום לא שמע על המחנה.

הדבר גרם לי סבל רב. האמנם הסובייטים נמנעו אפילו מהעמדת שלט צנוע? רוב המחנות בפולין נשמרו. האם גורל זכר ינובסקה להימחק מן העולם? לא יכולתי להשלים עם הדבר ולכן החלטתי לתאר כאן את הפשעים שהתרחשו שם.